

ЈЕЗИК КАО ЗАПИС КУЛТУРЕ
У ЕТНОЛОШКОЈ И ЛИНГВИСТИЧКОЈ АНАЛИЗИ
НА РЕЛАЦИЈИ СРБИЈА – МАКЕДОНИЈА

Том 1

ЈАЗИКОТ КАКО ЗАПИС НА КУЛТУРАТА
ВО ЕТНОЛОШКАТА И ЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
НА РЕЛАЦИЈА СРБИЈА – МАКЕДОНИЈА

Том 1

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
RESEARCH CENTER FOR AREAL LINGUISTICS
“BOŽIDAR VIDOESKI”

LANGUAGE AS A RECORD OF CULTURE
IN THE ETHNOLOGICAL AND LINGUISTIC
ANALYSIS
SERBIA ~ MACEDONIA

Volume 1

Accepted at the 10th meeting of the SASA Department of Language and Literature
on December 26, 2017, based on the reviews of Academician Predrag Piper
and Professor Rajna Dragičević

Chief editors

Academician Predrag Piper, SASA
Professor Marjan Markovikj, MASA correspondent member

Volume 1 contributing editors

Dr Stanislav Stanković, assistant professor
Professor Veselinka Labroska

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА
„БОЖИДАР ВИДОЕСКИ“

ЈЕЗИК КАО ЗАПИС КУЛТУРЕ
У ЕТНОЛОШКОЈ И ЛИНГВИСТИЧКОЈ АНАЛИЗИ
НА РЕЛАЦИЈИ СРБИЈА – МАКЕДОНИЈА

Том 1

ЈАЗИКОТ КАКО ЗАПИС НА КУЛТУРАТА
ВО ЕТНОЛОШКАТА И ЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
НА РЕЛАЦИЈА СРБИЈА – МАКЕДОНИЈА

Том 1

Прихваћено на X скуп Оделјења језика и књижевности САНУ 26. децембра 2017.
на основу рецензија академика Предрага Пипера и проф. др Рајне Драгићевић

Прифатено на X состанок на Одделението за јазик и книжевност во САНУ
на 26 декември 2017 година, врз основа на рецензиите на академик Предраг Пипер
и проф. д-р Рајна Драгиќевиќ

Главни уредници / Главни уредници
академик Предраг Пипер, САНУ
проф. д-р Марјан Марковиќ, дописен член на МАНУ

Уредници првог тома / Уредници на првиот том
доц. др Станислав Станковић
проф. д-р Веселинка Лаброска

БЕОГРАД/БЕЛГРАД
2018

Издају

Српска академија наука и уметности

Кнеза Михаила 35, Београд

и

Македонска академија на науките и уметностите

Булевар Крсте Мисирков 2, Скопје

ISBN 987-86-7025-783-2

ISBN 978-86-7025-784-9

Уређивачки одбор

Зузана Тополинска, редовен член на МАНУ, Предраг Пипер, редовни члан САНУ,
проф. д-р Марјан Марковиќ, дописен член на МАНУ, др Драгана Радојичић,
научни саветник, проф. д-р Веселинка Лаброска, проф. др Рајна Драгићевић,
доц. др Станислав Станковић, д-р Ангелина Панчевска

Рецензенти појединачних радова

академик Зузана Тополинска, проф. д-р Марјан Марковиќ, дописен член на МАНУ,
проф. др Маго Пижурица, др Драгана Радојичић, научни саветник, проф. др Љиљана
Гавриловић, проф. д-р Веселинка Лаброска

Превод сажетакa и кључних речи са македонског на српски
и са српског на македонски језик

Сћанислав Сћанковић, Веселинка Лаброска

Лектура и коректура радова на српском језику

Милослав Рајковић

Лектура и коректура радова на македонском језику

Веселинка Лаброска, Сћанислав Сћанковић

Лектура и коректура резимеа на енглеском језику

Саша Савић, Љубица Миладиновић

Припрема за штампу

Давор Палчић

Тираж 500 примерака

Штампа

Службени гласник

© Српска академија наука и уметности, 2018

ОГАЊ, ПА ЖИШКА, ОЖЕГ, ЖАР И ЈОШ ПОНЕШТО ОКО ВАТРЕ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ДИЈАЛЕКАТСКИМ РЕЧНИЦИМА

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ*

Врз материјал од тринаесет дијалектни речници што донесуваат материјал од призренско-тимочката дијалектна област се покажува дека сфаќањето на *огној* као феномен вреден за особено почитување, еден од четирите основни природни елементи – покрај земјата, водата и воздухот, е живо и препознатливо во народната свест, обичаите и верувањата, и се потврдува дека токму „јазичниот израз“ сведочи за тоа што е (било) од значење во животот на една заедница.

Клучни зборови: призренско-тимочки говори, дијалектни речници, оган/огин, лексика во врска со огнот, семантичко-збооробразувачки низи

О огњу и огњишту – значај и значења

Овај прилог почињемо цитатом издвојеним из текста Жарка Требјешанина – *Култи и симболика ватре у митологији и религији Срба*, који је написан као поговор уз издање књиге Симе Тројановића *Ватра у обичајима и животиу српског народа* из 1990. године, а стога што нам се по свему учинио више него примереним за насловну тему – готово да би могао послужити као одличан, додуше подужи, мото: „Корени универзалног обожавања **ватре** свакако су, макар једним делом, у човековом практичном искуству које му је у ватри открило моћног савезника, односно изврсно оруђе и оружје. (...) Можда ниједно откриће, **осим језика** (истицање болдом С. М.), није тако темелно променило људски живот и омогућило човеку неслућен технолошки, културни и духовни развој“ (Требјешанин 1990: 436).

Основни атрибути ватре су топлота и светлост, и један и други неопходни предуслови опстанка живота, и они су једнако саставни део варнице или жишке, па пламена, те жара или жеравице.

Наша би се тема и њени клучни сегменти могли у најкраћем и овако представити. Најпре постоји *огњиштије* као средиште куће – и у прагматичном и у духовном смислу. Потом, пошто постоји за то одређено место, дрва треба *заложити* да бисмо добили *вайру* или *огањ*, за шта може бити доволна и само једна *варница* или *искра*, па да се

* Институт за српски језик САНУ, Београд; sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

ватра *разгори*, и онда она може да се *расиламса*, те да се тада надалеко види *йламен*, премда ватра може да *йламити*, али и да само *йламини*; на крају остаје *жар* или *жеравица*, али се жар може *йроцарити*, и то за ту сврху намењеним прибором – *жарачем* или *ожегом*, и тада ће се поново распламсати *вайтра* или *огањ*. Тако се и у овом важном сегменту материјалне и духовне културе изнова уочава *живојџа магијски круг* – да се послужимо синтагмом-насловом из једне од књига Н. И. Толстоја (Толстој 1995: 301).

„Код Срба се поштовање ватре развило у веома сложен и издиференциран култ. Тим култом обухваћен је широк спектар ствари: од природних појава које изазивају ватру (гром, односно муња), преко њених нуспродуката (гар, пепео, дим), до предмета који су у вези с њом (огњиште, свећа, кандило)“ (Бандић 1991: 70–71). У Вуковом Рјечнику из 1852. године, међу осталом терминологијом куће и покућства, срећу се и следећи називи који се тичу огњишта и предмета којима се око њега чланови једног домаћинства служе: „6. Пећи и њихови делови: 6.1. Општи назив: вуруна, каљ, огњиште, пећ. 6.2. Врсте пећи: 6.2.1. Зидна пећ: бријежњача. 6.3. Називи појединих делова: 6.3.1. Поклопац за затварање: сач (2). 7. Справе које се употребљавају око пећи: 7.1. За подстицање ватре: ватраљ, жарач, кашилук, масат, маша, огњило, ожег, оцило, петњак, посипка, чакмак, чарак. 7.2. Преграда у пећи: пећњак. 7.3. За стављање хлеба у пећ: лопар“ (Радовановић и Аксић 2015: 173).

„Пошто је ватра најузвишенији симбол и душа целокупне људске цивилизације, није чудно што се и с нужгредностима, у обичајима, она промакла кроз цео свет, а због тог њена космополитизма и започех ову расправу“ – тако пише Сима Тројановић у предговору свога дела *Вайтра у обичајима и живојџу српског народа*. И наставља како „народ тврдо верује да се све мрачне невидљиве силе могу ватром одагнати“, а „где је ватра, ту је човек; ту је топло одмориште и могућност да се утоли глад и угаси жеђ“ (Тројановић 1990: 13, 20). Дакако, најважнији појам који тесно уз ватру или огањ стоји јесте огњиште, и о њему С. Тројановић каже: „Огњиште је средиште за крепљење физичке и душевне стране човекове, зборно место за целу породицу, освећени центар за многобројне обичаје, који се обављају свечано и с пуно преданости и верске смерности, дакле оно је поред профане дужности и сакрално место у служби божјој“. Такође, додаје да се – недвојбено – „кућа развила из огњишта“, из својеврсног стожера и социјалног и религијског живота код српског народа (Тројановић 1990: 34, 37).

Овде је права прилика да скренемо пажњу на занимљив и за филологе користан одељак из Тројановићеве књиге – „Речи 'ватра' и 'огањ' у наношењу на нешто“, рађен на основу исписа из СК Академије наука, а у коме се налазе забележени и примери за речи *вайтра* и *огањ*

коришћене у значењу боја, јунаштва, оружја, или какве болести (на пример, *обресџи се између две ваџре*, тј. између две непријатељске војске, или пак: *обузима га нека ваџра, разболеџи се од жесџоког огања*), као и са још понеким пренесеним значењима (Тројановић 1990: 297–312).

Ипак, нарочито важан и користан одељак за филолошку струку, особито за историјску дијалектологију, јесте „Простирање речи 'ватра' и 'огањ' и неких ствари уз њих у Југославији“ (Тројановић 1990: 313–349). Поред прегледа грађе и сведене анализе, у овоме је поглављу дата и карта на којој су шрафирањем означени ареали у којима се користе лексема *ваџра* и они у којима се користи лексема *огањ*, премда С. Тројановић наводи и следеће: „Негде су ватрени помешани с огњеним, негде се опет чак у истој кући служе с обадве речи“ (Тројановић 1990: 313). Тако дознајемо, овако и лингвогеографски представљене, веома важне податке: „Велика Морава одувек је раније са своје десне обале од Пека и Тимока држала се само речи огањ, и баш у свом том простору, не само да се није чула ватра него ни деривати од ње. Штавише реч огањ залазио је и једним, истина умерено широким појасом, и с леве стране у Србију. Смедеревски округ знатно јој је подлегао“ (Тројановић 1990: 327). Потом, читава призренско-тимочка област има вертикално шрафирање, оно које се у легенди разрешава као *Огњ на огњишћу* (карта на стр. 376–377); аутор помиње где је све у то време *огањ* био претежна лексема, али за неке крајеве каже да се у њима раније говорило само *огањ*, док се у новије време тамо чује и *ваџра*. Тројановић помиње и мешање ових двеју речи за именовање ватре која се ложи – у Тутину и Приштини, па и још понегде на Косову (Тројановић 1990: 343–344). У овој студији налазе се и закључци који су и данас релевантни када су у питању семантичка гнезда ових лексема: „Правило је где се говори ватра на огњишту, ту су распрострањени и деривати од ње и обратно: где се говори огањ ту деривати од њега. Ипак од огања има више деривата него од ватре“. Па тако и даље: *огњишће* „иде кроз све пределе, говорило се ватра или огањ – свеједно“, док *ваџришће* „значи већином оно место где је негде под ведрим небом ватраложена, па се угасила, а остало трага од угљевља и пепела“; постоји лексема *огњило*, док „од ватре нема за кресање никаквог деривата, што је врло значајно, мада кресање залази свакојако у културно људско прадоба“ (Тројановић 1990: 345, 347–348). Уза све наведено, С. Тројановић је на овој мапи звездом (онако како се данас на савременим лингвогеографским мапама означавају тзв. појединачни ликови!) обележио „име карашевачко: просит, просвит, просвет, место ватра или огањ“, напомињући да је „значајно карашевско заустављање с именом само на светлости, а не и на топлоти од ватре, као што се иначе у нас сјединило“, те закључујући да „ма из ког било краја да су се Карашевци овамо доселили врло је чуд-

но како да не приме влашку реч за ватру, који су око њих и међу њима најмногобројнији, а и сами имају исту реч 'ватра'?!“ (Тројановић 1990: 378, 340).

Ватра / *огањ* припада „свету природе“, а *огњиште* припада „свету културе“ – како је забележио Д. Бандић (Бандић 1991: 70–73, 85–88). О реченоме, само мало друкчије формулисано, сведочи и ова констатација: „Спремање хране на ватри је фундаментална метафора преображаја природних појава у културне чињенице“ (СМ 2001, *ватра*). А судећи по свему забележеном, у нашим народу „огњиште је било и ритуално средиште куће. Имало је исту улогу као олтар у храму“ (Бандић 1991: 86). Притом, имајући у виду примере из нашег корпуса који се тичу *ватраља* и *ожега*, желимо да подсетимо и на следеће: „Плодоносна снага о. преношена је и на предмете везане за њега. Тако је **жарач** коришћен у време прве грмљавине – њиме су лупали по наћвама, земљаним судовима и амбару, исказујући жеље 'да се пуне житом', 'да буде плодова'. (...) О. и његови пратећи предмети су коришћени у народној медицини и магији. (...) **Машнице** и жарач коришћени су за терање градоносних облака (град) и у пролећним обредима за заштиту од змија и гуштера. Ови предмети су обавезно остављани поред породиље и детета у току 40 дана од порођаја, да би их штитили од злих духова и болести“ (СМ 2001, *огњиште*).

Ослањајући се на језгровиту констатацију професора Недељка Богдановића – да „народни живот има свој језички израз“, којом се све савршено јасно и тачно казује и без херметичног језика модерне лингвистике, желели смо да и овим прилогом притврдимо да управо *језички израз* сведочи о ономе што је (било) од значаја у животу једне заједнице. И тим смо поводом поново посегнули за драгоценим извором дијалекатске лексике – за речницима „лексикографа аматера“ са призренско-тимочког (у даљем тексту – ПТ) дијалекатског подручја. На материјалу из тринаест дијалекатских речника (Црна Река и Нишка Каменица у две књиге, и Пирот и Тимок у две књиге од двају аутора) и једне збирке пословица и поређења који доносе грађу из призренско-тимочке дијалекатске области желели смо да покажемо да је поимање *ватре* или *огња* као феномена вредног особеног поштовања, једнога од четири основна природна елемента – уз земљу, воду и ваздух, живо и препознатљиво у народној свести, обичајима и веровањима.

Из дијалекатских речника издвојена је грађа која спада у лексичко поље ватре и њеног одржавања у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне, а разматрају се пре свега именичке, али и придевске и глаголске речи које се налазе у датој сфери. У ово лексичко поље

укључили смо следеће кључне номинације – именичке и глаголске лексеме: *огањ*, *вајџра*, *ожег*, *жишка*, *йламен*, *жар* / *жеравица*, *ложјиџи*, *горетиџи*, *йламйиџи*, *йарайџи*; надаље, ту су се нашле именичке, придевске и глаголске изведенице од појединих кључних номинација, које су се сместиле у различите семантичко-творбене низове, као и одговарајућа деминутивна и аугментативна образовања. Такође, издвојена и представљена речничка дијалекатска грађа посведочиће, верујемо, и то да се концепт традиционалне српске културе одсликава у устаљеним синтагматским склоповима, у фразеолошким изразима, у пословицама и веровањима, у којима један од лексичких елемената у споју, тачније – централни лексички елемент, бива *огањ* и све оно што је са њим у блиској вези, јер „у овим кратким језичким формулама, у тим прастарим ’једноставним облицима’ језик је уобличио и сачувао управо оно древно, митско-религијско схватање ватре“ (Требјешанин 1990: 408).

Огањ и око огња у призренско-тимочким народним говорима

У призренско-тимочким говорима лексема *огањ* – „општесловенска и прасловенска реч за ватру“¹ – користи се у ономе основном значењу које речник стандардног српског језика бележи за лексеми *вајџра*: ’топлотно-светлосна појава која прати процес нагле оксидације, сагоревање уз појаву пламена, светлости и високе температуре, огањ; пламен; пожар’ (РСЈ 2011, *вајџра*), при чему се код лексеме *огањ* у овој речнику упућује на одредницу *вајџра*, али и на *йламен*, *йожар*. Притом, у овим се народним говорима огњем именује и ватра на огњишту и ватра, пламен на отвореном. Само је у Пироту (2014) забележено да се лексемом *огањ* именује, секундарно, повишена телесна температура, а ово значење бележи се у Црној Реци (1993) и Тимоку (2008) за лексеми *огњичина*, при чему у тимочком речнику нема ознаке аугментативности. Знатнији број деминутивних и аугментативних лексема забележен је у прегледаним ПТ речницима. Најпре, то су деминутиви претежно са суфиксом *-(б)к* (у алтернацији са вокализаним полугласником) и про-

¹ Захваљујући особитој љубазности Александра Ломе и Јасне Влајић-Поповић, добила сам увид у рукописни текст неколико за нашу тему значајних одредница из будућег *Приручног етимолошког речника српског језика*.

Прасловенска реч **ognъ* „несумњиво је истога порекла као лит. *ugnīs* ‘ватра’, лет. *(u)guns*, стинд. *agni-* m., лат. *ignis* m. ‘исто’ (...). Из поређења тих ликова не произлази недвосмислен пие. предлогак. (...) Ниједан од два могућа ие. праоблика, **ngni-* или **egni-* не подлеже даљој убедљивој анализи. Од досад изнетих претпоставки, најмање невероватном чини се **ngni-* ‘онај који спречава труљење’, за први елемент уп. **не**, за други **гњџи**; значење би могло бити у вези са употребом ватре за конзервацију меса путем димљења, али и у погребном обреду спаљивања мртваца, распрострањеном код старих Индоевропљана“ (ПЕРСЈ, аутор одреднице А. Лома).

ширеном суфиксном варијантом *-ч(б)к*, као и са суфиксима *-(б)ц*, *-че* и *-ич*. У нашој грађи нашли су се аугментативи са суфиксом *-ина*, потом са оваквим проширеним суфиксом – попут *-чина*, *-ичина*, *-инчина*,² као и са суфиксом *-(ч)еџина*.

Забележени су и фразеолошки изрази са *огњем* као централним лексичким елементом: *гори у џија огањ* 'мучити исту муку' (Пирот 2014) и *шљиво љрдне у огњај* 'умрети' (Пирот 2014), потом метафоричка конструкција којом се представља срдита особа – *све гу огањ бије из очи* (Лесковац 1984), као и пословица *из ог 'њ ће извадиш, из воду не можеш* (Лесковац 1984). У Лужници су забележена и два веровања: једно је да се онеме који лако потпаљује ватру сигурно мајка радовала када се родио, а друго је да *који кладу огањ заједно, че се карају* (Лужница 1997).

Најзначајнија изведена реч од *огња* јесте свакако *огњиште* – са значењем места у кући, традиционалној сеоској, на коме се на отвореном простору ложи ватра – позната говорницима ПТ дијалекта.³ „Огњиште је било средиште живота у сеоском домаћинству. Оно није било само место на коме се припремала храна. (...) Оно је – као и предмети који чине функционалну целину с њим – представљало домаћу, породичну светињу“, што потврђују и многобројне забране за њега везане, као и недозвољавање његовог скрнављења, па се тако није смело ни плунути у њега ни приступити му неуредан (Бандић 1991: 85). Само у једном случају, у тимочком говору (Тимок 2008), овом се лексемом именује кресиво, тј. огњило, при чему се местом акцента диференцира ово значење од основног, претходно наведеног. У Црној Трави (2010) забележен је и деминутивни лик *огњишче*, са дублетном акцентуацијом, и лик *огњишченце* – резултат двоструке деминуције. У Пироту (2014) бележе се изрази *дошла на огњиште*, са значењем 'удати се и доћи у други дом', и *кладемо неколко огњешћа*, у значењу 'не бити на окупу (породица)', настали по основу синегдохског механизма полисемије – изабрано је оно што је средиште породичне куће да се кућа тиме именује. Значајан предмет везан за *огањ* је и *огњило / огњиво* – 'комад челика (у облику потковице) којим се креше о кремен да би се изазвале варнице и пренеле на труд, кресиво'

² Овакве аугментативне именице „са аспекта савременог књижевног језика представљају непродуктивне творбене моделе или су обележје народног говора или дијалекта“ (Јовановић 2010: 104).

³ Огњиште су у новој кући Лужни Словени „правили на крају. За о. је место одређивано у центру или у источном (исток–запад) делу куће, освећивали су га и кидили тамјаном. (...) Ватра у о. никад није гашена. Угасло о. губило је своју стваралачку снагу.“ А посебно у вези са пореклом дијалекатске грађе која за ову прилику чини наш корпус дајемо и следећи навод: „У Пчињи је изнад огњишта обављано прво купање новорођенчета, да би било дугог века и привржено кући“ (СМ 2001, *огњиште*).

(РСЈ 2011, *огњило*), уз скретање пажње на то да на ПТ терену егзистирају две изведенице као равноправне номинације за овај појам – једна са суфиксом *-ило*⁴ и друга са суфиксом *-иво*, управо оним који се налази у „данас ретком *кресиво*“ (Клајн 2003: 80).⁵ Напомињемо да је у говору Свиничана дошло до мешања значења 'кресиво' са значењем 'кремен', што није необично за језичку периферију и говор у инословенском окружењу. У црнотравском говору (Црна Трава 2010) забележена је и изрека *врнул му шило за огњило* (позната у књижевном језику и са глаголом *дајти* – *шило за огњило*), у значењу 'вратити мило за драго', тј. 'осветити се истом мером'. У више речника забележена је изведеница *огњица*, углавном са значењем повишене телесне температуре, ништа ређе но што ће се оно у призренско-тимочким говорима приписивати лексеми *вајџра*. У вези с тим, занимљиво је указати на чињеницу да на помињаној лингвистичкој карти С. Тројановића нема на ПТ терену хоризонталних змијастих линија, којима је аутор у неким крајевима бележио „кад реч 'ватра' не значи обичну ватру него нпр. високу телесну топлоту у болесном телу или што друго“ (Тројановић 1990: 378). Лексемом *огњица* често се у појединим ПТ говорима именује и одређена сточна, најчешће овчија болест, и то она која се углавном добија током летњих дана, када су високе температуре и велике жеге, премда је та информација дата само у понекоме од прегледаних речника. У Црној Реци (1986) постоји и израз *ударила на огњицу*, којим се казује да је овца добила болест огњицу, а у двама примерима налазимо и додатне податке из области народне медицине, тј. ветерине. Треба напоменути да код овога деривата, без обзира на традиционално деминутивно-хипокористички суфикс *-ица*, очигледно није у питању модификација значења мотивне речи *огањ* са аспекта субјективне оцене. У говорима Тимока (2008, 2014) и Црне Траве (2010) забележене су још четири изведенице у чијој је основи лексема *огањ*, а које се тичу ентитета у области ботанике и куће и покућства. Назив биљке може бити мотивисан бојом цвасти, при чему је секундарно значење првозабележеног назива у тимочком крају истоветно као значење аугментативног *огњичина* у Црној Реци (1993) – 'повишена телесна температура', док су и *огњишипар*

⁴ За суфикс *-ило* код И. Клајна налазимо да спада међу оне малобројне речи изведене овим суфиксом од именичких основа, попут (застарелог ткачког термина) *брдило* или *гласило* (Клајн 2003: 152).

⁵ О овоме суфиксу, непродуктивном у садашње време, код И. Клајна још налазимо да је сачуван „у релативно малом броју изведеница старијег постања“, као и да је у овом случају у питању „значење средства у ужем смислу (не као материје на којој се ради, него оруђа којом се ради)“, што важи и за *сечиво* (Клајн 2003: 79–80).

и *огњишићарка* (са, условно речено, моционим суфиксом)⁶ предмети који имају везе са огњиштем.

Својеврсну конверзију имамо у речнику лесковачког говора (Лесковац 1984), где је као посебна одредница забележена адвербијализована именица *огањ*, која се користи у значењу веома љуте хране. Потом, имамо и три придева изведена суфиксима *-ен/-ан* (Тимок 2008, 2014), *-евии* / *-ив* (Пирот 2014), којима се – по моделу метафоричке асоцијације – именује нечија карактерна црта (*огњевији* / *огњив* / *огњан*), или пак нечије емотивно стање (*огњен*). Придевом *огњичав* именује се у Тимоку (2014) онај који је болестан од сунчанице (уп. са аспекта творбе негдашње *сушичав* у значењу 'туберкулозан'), при чему у вези са мотивацијом треба подсетити на већ поменуто име болести *огњица*.

Кључне – по своме значају у традиционалној српској култури – именичке синтагме *живи огањ* и *огењ крсник* забележене су у Пироту (2014) и Црној Трави (2010), а првопоменуто синтагма бележи се и као име дерматолошког обољења у тимочком говору (Тимок 2008). У вези са веровањем народа у нарочити значај и чудесну снагу тзв. живе ватре дајемо следећи релевантан навод: „Сакрални карактер је приписиван 'живој' ватри, која је добијена на старински начин, помоћу дрвених штапова или специјалних справа. Израз 'жива в.' је познат у разним словенским језицима и потиче, очигледно, из православне епохе. (...) Да би се зауставио помор стоке, стадо су протеривали преко ватре, запаљене од 'живе ватре'. (...) То су радили и да би спречили епидемије тифуса и других болести: износили су 'живу в.', па би преко запаљене мале в. најпре прелазили сви здрави, а затим су преносили и болеснике“ (СМ 2001, *вајра*).

Синтагматски израз *огњове у снагу*, где је *снага* име за тело, означава повишену телесну температуру (Пирот 2014). У тимочком се говору (Тимок 2008) глаголском синтагмом *викне огањ* именује појачавање ватре, уз извесну емфатичност коју доноси глагол *викнути*. У неколико речника забележено је име празника *Огњена* (/ *Огњана*) *Марија*, а у питању је „годишњи празник посвећен св. мученици Марини (17/30. VII); поштују га балкански Словени у циљу заштите од ватре и суше. Даном О. М. завршава се тријада опасних празника, тзв. 'горућих дана' (срп. Горешњаци). У тај дан највише су распрострањене забране да се било шта ради, посебно у пољу, из бојазни да ће 'огњена светица' спа-

⁶ Суфикс *-ар*, „један од најпродуктивнијих именичких суфикса уопште“, долази углавном у „изведеницама од именичких основа“ које се „односе на људска бића, и то претежно као ознаке занимања“, а овде га имамо у примеру који би се могао сврстати међу оне малобројне изведенице „с неживим значењем“, које у савременом српском језику илуструју имена неких техничких возила или инструмената, као што су *виђушкар*, *даљинар* и сл. (Клајн 2003: 41, 44, 46–47).

лити летину. У ист. Србији тог дана нису ложили ватру нити месили хлеб, верујући да ће оног који наруши забрану убити гром или ће настрадати од ватре“ (СМ 2001, *ваїра*).

Огањ

ог'њ / огањ 'ватра, огањ' (Лесковац 1984)⁷

огањ 'ватра' (Црна Река 1986)

огањ 'ватра' (Лужница 1997)

огањ 'ватра' ргањ се још не разгорёл. (Нишка Каменица 2004)

огањ 'ватра' Цїгање наклáли огњове йо шойољáк. (Тимок 2008)

огењ 'огањ, ватра' Наклáди огењ, да се не мрзнемо. (Црна Трава 2010)

огњóви мн. огњеви Народна песма из Првонека: Па је нашла овчáрске колибе, / у колибе голéми огњóви. (Врање 2011)

*огањ 1. 'жар; огњиште; ватра под отвореним небом' Накладéмо огњóве на чéшри ћошеїїја и курјак не улази. 2. 'висока температура код болесника' 3. изр. *горї у шїїја огањ 'мучити исту муку' (Пирот 2014)**

*огњњ 1. 'жар; огњиште; ватра под отвореним небом' 2. изр. *шаљ. йрдне у огњнаї 'умрети' (Пирот 2014)**

Деминуїивна и аугменїаїивна образовања

огњ'к дем. од огањ (Пирот 1987)

огњњчк дем. од огањ Нејé си лóше огњњчк и лéїи – рече старац. (Лужница 1997)

огањчк / огњњчк / огњњк дем. и хип. од огањ Дүвај да се огњњк завáїи. (Нишка Каменица 2004)

огњњц дем. и хип. од огањ (Тимок 2008)

огењчé дем. од огењ, огњић Наклáл огењчé йреїи колибу, ће йечé комїирї. (Црна Трава 2010)

огењчк дем. и хип. од огењ Сүве шүшке, йа се брзо завáїи огењчк. (Црна Трава 2010)

огањчáк дем. од огањ 'ватрица' Нејé лóшо огањчáк и лéїи. (Заплање 2013)

⁷ Редослед навођења примера следио је хронолошки редослед публикавања коришћених дијалекатских речника – од старијих ка новијим, а од датог редоследа није одступано ни када је грађа са истога терена објављивана у публикацијама које носе различита годишта. Понегде је наведен, углавном без посебних разлога за одабир, и илустративни материјал, тј. контекст у коме је забележена реч са наведеним значењем, тако да ови примери често значе више но само потврду употребе дате одреднице.

огњѣчак / огњѣчек хип. од огањ *Сѣарѣиѣ се на огњѣчекаѣ највише радују. Оно и лѣиѣ добар огњѣчек.* (Пирот 2014)

огањчѣк дем. и хип. 'огњић, ватрица' (Тимок 2014)

огњѣк хип. в. *огањчѣк* (Тимок 2014)

огњиѣ в. *огањчѣк* (Тимок 2014)

огњиѣина аугм. од огањ 'ватруштина, температуре (у болести)' (Црна Река 1993)

огњиѣна ауг. и пеј. од огањ *Дор да ѣреѣнеш, свѣ однѣсе огњиѣна.* (Тимок 2008)

огнеѣина ауг. и пеј. од огењ *Разгоре се огнеѣина, вѣкну ѣламен, да уѣали комѣн. (комин 'оцак, димѣак' – С. М.)* (Црна Трава 2010)

огнеѣеѣина ауг. и пеј. од огењ *Завѣиѣ ми гуѣче огнеѣеѣина, свѣ га осмуди.* (Црна Трава 2010)

огњиѣна ауг. и пеј. од огењ (Црна Трава 2010)

огњиѣина ауг. и пеј. од огњиѣна *Разгоре се огњиѣина, куѣу да ни заѣали.* (Црна Трава 2010)

огњиѣна пеј. и аугм. од огањ 'велика ватра; пожар' *Огњиѣуѣ виде-ли још одалек, ама несѣ знаѣи чијо горѣ.* (Пирот 2014)

Огњиѣиѣе

огњиѣиѣе в. ватриште (Свиничани 1984)

огњиѣиѣе 'место у *иѣи* (= одаја у куѣи у којој се налази огњиште, кухиѣа) где се ложи ватра, где се припремају јела и пече хлеб' *Вѣчером сви насѣдамо уз огњиѣиѣе и док дѣда ѣраѣ качамѣк, ми се грѣемо.* (Тимок 2008)

огњиѣиѣе 'кремен, камен из кога се може укресати варница' (Тимок 2008)

огњиѣиѣе / огњиѣиѣе дем. од огњиште (Црна Трава 2010)

огњиѣиѣѣѣе дем. и хип. од огњиѣиѣе *рѣгаси се моѣ огњиѣиѣѣѣе, како ми оѣидѣ Сѣраѣѣѣа.* (Црна Трава 2010)

огњиѣиѣе 1. изр. *дошлѣ на огњиѣиѣе* 'удати се и доѣи у други дом' 2. изр. *кладѣмо нѣколко огњиѣиѣа* 'не бити на окупу (породиѣа)' *Ми се досѣлимо оваѣ, дѣѣа у град у сѣѣанове: кладѣмо нѣколко огњиѣиѣа.* (Пирот 2014)

Огњиѣо

огњиѣо 'кремен' (Свиничани 1984)

огњиѣо 'огњиѣо, оѣило' *Извѣдим ѣруѣд, крѣмен и огњиѣо и ванѣм да крѣшам.* (Тимок 2008)

огњи́ло 'комад челика у виду потковице чијим се кресањем о кремен изазивају варнице и преносе на труд; кресиво, оцило, чакмак' (Црна Трава 2010)

огњи́во / огњи́ло 'огњи́ло, кресиво' *Кло́ца с огњи́во, зава́ча огањ. Но́си шру́д и огњи́во у њо́јас.* (Пирот 2014)

огњи́лице дем. 'мало огњи́ло (кресиво)' (Тимок 2014)

Огњи́ца

огњи́ца 'телесна топлота, температура' (Лесковац 1984)

огњи́ца 'једна овчја болест (добивају је овце лети од врућине)' *Не́кад су овча́ри л'ечили 'овце од огњи́цу кад и зас'ечу́ једн'о ўво, ња га њо́сле ши́бају с не́ки њру́ић, да изла́зи крв.* Изр.: *Уда́рила на огњи́цу.* (Добила огњицу [овца]). – *рвце о́ће да уда́ре на огњи́цу и кад се мло́го јуре.* (Црна Река 1986)

огњи́ца 'болест оваца (кад острижене овце остану дуго на сунцу)' (Пирот 1987)

огњи́ца 1. 'грозница, повишена телесна температура' 2. 'свињска болест од које оболе док једу жир, а немају воде' 3. 'ехинококоза, обољење изазвано ларвеним стањем паразита' (Тимок 2008)

огњи́ца 1. 'температура' в. ватра 2. вет. 'болест код стоке када мокри крв' (Црна Трава 2010)

огњи́ца 1. 'болест оваца, пироплазмоза' *Огњи́ца када́ најо́дне о́вце, шѐрамо њи њо цѐл дѐн да лежу́ у ладо́вину њод в́рбе на њѐсак уз реку́-њу, а но́чам њасу́.* 2. 'запаљење млечне жлезде, маститис' *Огњи́ца њри о́вце, ви́мењо се уи́али, ња га ле́чимо сас ш́равње.* (Пирот 2014)

огњи́ца / огњи́ца 'болест оваца која се добија преко лета од превелике жеге (сунчаница код оваца)' (Тимок 2014)

Осѝале имени́чке изведенице

огњи́чина 1. бот. 'једногодишња зељаста биљка из фам. Compositae висока до 1 метра. Цвасти су бледо жуте боје, цветови се затварају чим прође подне, влашка салата *Lapsana communis* L.' 2. бол. в. огњица (Тимок 2008)

огњи́ишѝар 'гвоздени котлић у коме се носио жар с огњишта у разним приликама' (Црна Трава 2010)

огњи́ишѝарка 'водоравна греда која носи прочеље димњака, крајевима ослоњена на две косе гредице' (Црна Трава 2010)

огње́нак в. добро́довка 'бот. врста лековите биљке (*Glechoma hederacea*)' (Тимок 2014)

Придевске и њрилошке речи

òġaṇ 'веома љуто' *Шш̄о изèдо њо̄йр̄ику – òġaṇ*. (Лесковац 1984)

огњен 'који је љут, бесан' (Тимок 2008)

огњевий̄ / огњив 1. 'плаховит (човек, животиња)' 2. 'који се лако сексуално узбуђује' (Пирот 2014)

огњан 'огњен, огњевит, ватрен, плаховит' (Тимок 2014)

огњича'в 'болестан од сунчанице' (Тимок 2014)

Синѣагмаѣски склоѣови и именованѣе ѣразника

вікне огањ 'појача ватру' Вікни му огањ, да заћийї. (Тимок 2008)

живи ђгањ бол. 'обољење на кожи у виду округлих печата са мехурићима' (Тимок 2008)

огењ крсник 'ватра која се стално одржава на огњишту као свети огањ породице. По потреби његов жар се носи у каквом суду или огњиштару.' (Црна Трава 2010)

жив огањ изр. 'ватра потпаљена трењем' (Пирот 2014)

огњове ј-снагу изр. нар. мед. 'повишена телесна температура'
(Пирот 2014)

Огњана Марија (без акента – С. М.) 'Огњена Марија, слави се 30. августа по новом календару' (Нишка Каменица 2007)

Огњена Марија (Тимок 2008)

Огњена Марија вер. Огњана Марија, 30. јул *не рабoйи се...* (Црна Трава 2010)

У говорима призренско-тимочке дијалекатске области реч *вайџра*⁸ бележена је само у значењу 'повишена телесна температура', онеме које

⁸„Од псл. дијал. (?) **(v)atra*, уп. слч. *vatra* ‘ватра на отвореном’, чеш. заст., дијал. *vatra* ‘блесак, пламен’, пол. дијал. *watra* ‘ватра, пепео’, укр. *ва́ўтра* ‘огњиште; под хлебе-не пећи’, дијал. и ‘ватра, жар, згариште, пепео’ | Реч постоји и у румунском *vatră* и албанском *votrë* / *vatrë*, а даље се не може одвојити од стиран. (авест.) *ātar* ‘ватра’. У слов. језицима за њу нема раних потврда, а распрострањена је у ареалу где су се преко номадских пастира ширили тзв. ‘карпатизми’, те је неки изводе из румунског, а у румунском из албанског. Други претпостављају обрнут смер позајмице (...). Општесловенска и прасловенска реч за ватру је **ogn̥b* > **огањ**, са даљим везама у балтском, латинском и староиндијском. Замена индоир. **agni-* са *ātar* код старих Иранаца може се довести у везу са зороастријским култом ватре и представом о њеном онечишћењу мртвом твари, због чега они, за разлику од својих индоаријских рођака, нису спаљивали своје мртве. По археолошким налазима, на подручју словенске прапостојбине преовлађујући погребни обред било је спаљивање, а покопавање је присутније на њеном југоистоку, где су се Прасловени додиривали са иранским Скитима и Сарматима; првобитна распрострањеност речи **(v)atra* могла би одсликавати ту културноисторијску ситуацију“ (ПЕРСЈ, аутор одреднице А. Лома).

се као треће и са квалификатором *разг.* наводи у речнику стандардног српског језика (па тако и *имаћи ватру*, *добити ватру*) (РСЈ 2011). У истоме значењу бележен је понегде и аугментативни облик *вајруишина*, са проширеним суфиксом на *-ина*, забележеним и у дескриптивним речницима српског језика (Јовановић 2010, 104). Само код Срба Свиничана у Румунији, место у кући на коме се ложи ватра именује се и лексемом *вајруишије* и лексемом *огњишије*, које се у речнику упућују једна на другу (Свиничани 1984). У тимочној области се лексемом *вајруишије*, међутим, именује ложиште ракијског казана (Тимок 2014), будући да је лексема *огњишије* „резервисана“ за култно место традиционалне српске куће. Придев *вајревић*, којим се у Тимоку метафорички именује жу-стра, плаховита животиња (Тимок 2008), суфигиран је исто као и пиротско *огњевић*, при чему је нашем стандардном језику познат придев *огњевић* и прилог *огњевићо*, али као придевску изведеницу од *вајра* стандардни речници бележе само лик *вајрен*.

Гвоздена лопатица са подужом дршком, која служи за преношење жара, назива се у ПТ говорима најчешће *вајраљ*,⁹ при чему треба скренути пажњу на чињеницу да је у понеким крајевима бележена и лексема *ожег* за именовање истог средства за рад око ватре, што је могло зависити и од различитог изгледа, те мултифункционалности овога средства, поред забележеног најчешћег значења 'гвоздена шипка са куком за разгртање и подстицање ватре (у пећи или на огњишту), жарач, ожег' (РСЈ 2011, *вајраљ*). У Тимоку су различито суфигираном основном *вајр*-¹⁰ добијене две лексеме: *вајрељ*, која примарно означава управо лопатицу за ношење жара, пепела и сл., а секундарно и отвор за ваздух на шпорету који се ложио на дрва, и *вајраљ* – назив за прекраћену, спремну за ложење цепаницу (Тимок 2008). Такође, у тимочком је крају забележен деминутивни облик *вајрељче* (Тимок 2008), а у тимочком речнику другог аутора налазимо и лексему *вајраљћа*, моционо суфигирану (*-аљ* + *-ћа*, тј. станд. *-ка*), са истим значењем као и *вајрељ* (Тимок 2014).

⁹ С. Тројановић у својој студији помиње лексему *вајраљ*, као и турцизам *маша*, уз навод да је железни ватраљ „у старо сиротињско време био скупа направа“, па је уместо њега коришћена лопата. Такође, када је о хронологији реч, даље се наилази на важан податак да је на косовско-ресавски терен, у Левач „реч ватраљ доспела тек пре 30–40 година, баш кад је почела и реч 'ватра' освајати (истицање болдом С. М.). Дотле се говорило посипка“ (Тројановић 1990: 354).

¹⁰ У савременом српском језику је са суфиксом *-ељ* забележен знатнији број речи него са суфиксом *-аљ*, при чему је ових других сасвим невелик број, али је већина њих данашњем говорнику српскога језика слабо позната (Клајн 2003: 37–38, 75–76).

Ватра

ва̋џра 'ватра, температура' (Свиничани 1984)

ва̋џра 'повишена телесна температура' (Нишка Каменица 2004)

ва̋џра 'повишена телесна температура, врућица' *Де̋џе се угорело, ва̋џру има...* (Јабланица 2005)

ва̋џра 'температура' *Преладило ми се де̋џе, добило ва̋џру, ће изгори.* (Црна Трава 2010)

ва̋џра 'температура' Дешава се да девојке оду на зимски *собор* (*Водице*) веома оскудно (лако) обучене. Нису облачиле дебеле џемпере, хтеле су да им се виде извезени чипкасти рукави на кошуљи; прехладе се, добију ватру... (Заплање 2013)

ва̋џра висока телесна температура *Де̋џе има ва̋џру: жешко и сијају му очи.* (Пирот 2014)

Аугмен̋џивна образовања

ва̋џруши̋џина аугм. ватра *У ва̋џруши̋џини је, бунца.* (Лесковац 1984)

ва̋џруши̋џина ауг. и пеј. од ватра *На̋џаде де̋џе нека̋ ва̋џруши̋џина, но̋ћу блане̋џа, све вој се не̋џио̋ џре̋џазуе...* (Црна Трава 2010)

Ва̋џриши̋џе

ва̋џриши̋џе в. огњиште (Свиничани 1984)

ва̋џриши̋џе 'ложиште ракијског казана' (Тимок 2014)

Ва̋џра̋љ

ва̋џра̋љ (в. *ка̋џја*) 'алатка за узимање жара' (Лесковац 1984)

ва̋џра̋љ 'жарач, лопатица за жар' *р̋зни ва̋џра̋љ џа ми да̋ј жи̋џку да за̋џлим џига̋ру.* (Нишка Каменица 2004)

ва̋џра̋љ 'прекраћена џепаница за ватру' (Тимок 2008)

ва̋џре̋љ 1. 'гвоздена лопатица за пословање око пе̋ћи или шпорета на чврсто гориво, ватра̋љ' *Изнеси̋ џе̋џел с ва̋џре̋љ.* 2. 'отвор за ваздух на предњој страни шпорета' *О̋џвори̋ ва̋џре̋љ да се разгори̋ о̋га̋њ.* (Тимок 2008)

ва̋џре̋љче дем. од ватре̋љ (1) (Тимок 2008)

ва̋џра̋љ̋на 'ватра̋љ, машице' (Тимок 2014)

Приде̋џе̋ речи

ва̋џре̋џи̋ 'који је ватрен, жустар' *Ва̋џре̋џи̋ не̋ћи ко̋њ.* (Тимок 2008)

Поред помињаног *вајтраља*, друга гвоздена направа за служење око огњишта био је жарач – у ПТ говорима познат као *ожег* (у Свиници забележен са фонетским ликом *ожьг*), којим се подстицао огањ и разгртао жар, а по потреби се куком на његовом крају могла и отворити пећ, подићи сач и слично. У тимочком речнику забележена је и глаголска лексема у чијој је основи *ожег* – *ожега*, у значењу 'опече', уз напомену да ће се глагол *ожећи* у датој значењу данас у савременом српском језику знатно чешће употребити када је реч о коприви него о ватри или неком усијаном предмету (**žeg-*, уп. *жећи*). У пиротском крају бележи се и шаљива изрека *че ће женимо сас ожег*, која се упућује немирном мушком детету, а као најава крајње васпитне мере.

Ожег

ожьг 'ватраљ' (Свиничани 1984)

ожьг 'жарач, гвоздена шипка за служење око огњишта' (Лесковац 1984)

ожьг 'жарач, ватраљ' (Пирот 1987)

ожьг 'ватраљ којим се послује око огњишта (обично стари ашов)'
Баба наја̀ли ожег, ња на њег сѝрѝши јајце ња ми га ојече. (Тимок 2008)

ожьг 'метална шипка с кукама на крајевима' *Тури, мори, која̀л на ожег.* (Врање 2011)

ожьг 1. 'лопатаца за пепео и жар, ватраљ' Ожег има лопатицу за жар и куку... 2. изр. *Че ће женимо сас ожег.* шаљива претња мушком детету: *добићеш бајине* (Пирот 2014)

Глаголске речи

ожега 'опече, ожеже' *Нано, ожегал ме огањ њо љрс!* (Тимок 2008)

Варница или искра именује се у ПТ говорима лексемом *жишка*, а њоме се – како је у понеким речницима са ПТ терена забележено, именује и комадић жара, тј. ужарени комадић дрвета или угља, који обично служи да се њиме припали цигара.

У вези са *ожегом* и *жишком* навешћемо, додатно, и придев *жежак*, *жешка*, *жешко*, као и прилог *жешко*, уобичајене у овим говорима – са превасходним значењима 'вруће', 'врело' (нпр. јело, време), али и у пренесеном значењу 'опасно' (нпр. туча). Тако се, даље, срећу и деадјективне именице сва три рода: *жежак* 'јак, жесток ударац' (Тимок 2008), *жешка* 1. 'врућа, кувана ракија' (Тимок 2008), *жешко* 1. 'врућина, топлота' *Има ли жешко љри вас?* 2. фиг. 'јежа' *Иде ми жешко уз грбѝну.* (Пирот 2014). Потом, бележене су и именичке изведенице којима се именује велика врућина, несносна топлота, јара: *жешчина* (Тимок 2008), *жешчава* / *жешчина* (Пирот 2014), *жежница* (Црна Трава 2010),

при чему је у црнотравском говору прво значење лексеме *жежжница* било 'примитивна пећ у којој се до средине XX века правио угаљ' (Црна Трава 2010), док се у пиротском говору користи и глагол *жежчи* када се жели рећи да нешто одаје топлоту, да се загрева (Пирот 2014).

Жишка

жишка 1. 'варница' *Варкај од жишку, она ти зач'с зайали.* 2. 'жарчић' *Додај ми жишку да си пријалим.* (Лесковац 1984)

жишка 'варница, искра' *Голуб ложео огањ близо до с'ено, ја жишка ирсла и зайалила га.* (Црна Река 1986)

жишка 1. 'варница, искра' 2. 'ужарени комадић дрвета или комадић жара' *Дај ми одну жишку да зайалим цигару.* (Нишка Каменица 2004)

жишка 'варница, искра' *Не се, деца играјте с огањ, мож ника жишка да одлеји у сламу!* (Јабланица 2005)

жишка 1. 'варница' *Те излеи жишка да зайали кућу.* 2. 'жар' *Дај ми жишку да зайалим цигару.* (Црна Трава 2010)

жишка (2) 'варница' *Синко, не марај огањ, да те не изгорив жишке.* (Врање 2011)

У речницима који доносе грађу са ПТ терена налазимо неколико деминутивних именичких образовања за именовање усијаних светлећих гасова који се јављају при горењу ватре / огња, или чак при пожару, а у чијој се основи налази или архаични лик *йлам* или савремени лик *йламен*, уз додавање суфикса *-чък* и *-чек* (са вокализацијом полугласника). Савремени српски језик познаје само образовање *йламичак* са двоструким деминутивним суфиксом (РСЈ 2011, *йламичак*). Једино је у речнику пиротског говора забележено *йламик* без ознаке субјективне оцене (Пирот 1987, 2014), иако је деминуција експлицирана суфиксом *-ик*¹¹ који можемо посматрати као алтернант непродуктивног деминутивног суфикса *-иц*, познатог савременом српском језику (уп. *коњиц*, *огњиц* итд.) (Јовановић 2010: 80). У црнотравском говору забележен је збирни облик *йламење*, и то са примером у коме имамо фигуративно значење ове именице – сјај, блесак у очима, а које читује нечију срџбу (Црна Трава 2010). Речник из Нишке Каменице (2007) доноси широко познато именовање паразитске биљне болести *Russinia graminis* – *йламењача*, као и именовање *йламенче* за врсту баштенског цвећа чије је име мотивисано његовом бојом. Само један придев изведен од

¹¹ У савременом српском језику, међутим, постоји веома бројна група речи на суфикс *-ик* (са неакцентованом дужином на њему), које великом већином означавају људска бића, а изводе се из глаголског трпног придева на *-н*: *изабраник*, *йрогнаник*, *мученик*, *дављеник*, *слављеник* итд. (Клајн 2003: 86).

именице *йламен* пронашли смо у дијалекатским речницима са овога подручја – *йламенас* (Заплање 2013), са придевским суфиксом *-асйй* и упрошћеном финалном сугласничком групом *-сйй*, а са значењем 'који је у виду пламена'.

Пламен

йла́мик мн. *йла́мици* 'пламен' (Пирот 1987)

йла́мење зб. им. од пламен *У о́чи му йла́мење, сй́рао́йша, да се уйла́ишии од ње́га.* (Црна Трава 2010)

йла́мик 'пламен' *Гле́дам ка́ко йла́мици од огњи́ишии йодли́зују койџла́й.* (Пирот 2014)

Деминутивна образовања

йламч'к дем. од пламик, пламенчић (Пирот 1987)

йламенчџк дем. од пламен (Нишка Каменица 2004)

йламенчџк дем. од пламен, пламичак *До сџг се виде́ йламенчџк у кубе́йшо, йа и он несй́аде.* (Тимок 2008)

йламенчџк дем. од пламен, пламичак *Ва́йшле сџ́чке йламенчџк, бр́зо ће се разгорі́.* (Црна Трава 2010)

йла́мчек дем. од пламик (Пирот 2014)

Именичке изведенице

йламѐнче бот. 'врста баштенског цвећа црвенкасте боје' (Нишка Каменица 2007)

йламења́ча 'болест винове лозе *Russinia graminis*' (Нишка Каменица 2007)

Придевске речи

йламенас 'пламенаст' (Заплање 2013)

Усијани комади сагорелог дрвета, угља или чега другог именују се и у ПТ говорима као *жар* или *жеравица* / *жаравица*, дакле – и са српском стандарду познатим другим превојним ступњем истога корена, али и без фонетизма са превојем.¹² Уз поједине издвојене лексеме-одред-

¹² **žarъ* (**žara*) – „(...) и именица је прасловенска (уп. буг. *жар*, слн. *žar*, слч. *žier*, чеш. *žar*, рус., укр. *жар*) (...) Према **g^hhēr-* у **žariti*, **žarъ* у словенском стоје други превојни ступњеви истог корена: **жѐравица** (*жеравица* је настало од прасловенског придева на *-*avъ* – **žeravъ*, нап. С. М.), **гѐрети** (*горейи* је пореклом од прасловенског **gorēti*, нап. С. М.). Реч *жәрйишии* изворно значи 'згариште, огњиште'" (ПЕРСЈ, аутор одреднице Ј. Влајић-Поповић).

нице наводи се и значење 'варница, искра',¹³ тј. *жшника*: *жар* (Јабланица 2005), *жар* и *жеравка* (Црна Трава 2010). Такође, у пиротском говору је као друго значење лексеме *жеравица* наведено 'ужарени предмет; ужарено парче метала' (Пирот 2014). У речнику којим је представљен лесковачки говор наведен је само множински облик *жарје*, с познатим дијалекатским множинским наставком *-је* (уп. *мужје*, *госје*), а уз њега се помиње једна од значајних улога усијаног угљевља у народној медицини – кад се баје *од сѣра* (Лесковац 1984). Иначе, из многих примера којима се илуструје значење ових лексема уочава се да су *жар* и *жеравка*, уместо доцније шибице или упаљача, служили за припаљивање цигаре. У Црној Реци (1986) и Пироту (2014) забележени су и фразеологизми са значењем 'бити изложен великим тешкоћама, бити у веома неповољном положају': *кај да сам на жаравицу*; *йече се на (живу) жеравицу*. Знатан је број деминутивних образовања од именице *жар* која бележе ПТ дијалекатски речници, при чему у понеким има и дублетних деминутивних ликова, а репертоар суфикса је следећи: најфреквентнији *-че*¹⁴, потом *-енце* (у облику *жарченце*, са двоструком деминуцијом, у врањском крају дем. од *жарче*), затим суфикс *-(ь)к* и његова проширена суфиксна варијанта *-ч(ь)к*, као и суфикс *-чић*.

Именичка изведеница *жароња* служи у лесковачком крају за назвање човека мотивисано бојом његовог лица – 'крупан човек руменог лица' (Лесковац 1984).¹⁵ Боја (*жерава*) је била мотивациони основ и за давање имена бику у црнотравском говору – *Жерко* (2010), са творбеном основом *жер-*, при чему у овоме говору, у илустративном примеру датом код придева *жерес*, налазимо и *Жерка* као женско име за животињу. Осим придева *жаровић*, изведеног помоћу сложеног суфикса *-овић* са општим значењем 'богат нечим', па тако и када је реч о дрвима као огревном материјалу, која су квалитетна само ако су пуна жара (Нишка Каменица 2004), свим осталим придевским образовањима забележеним

¹³ У вези са овим значењем лексеме *жар* у ПТ говорима уп. у речнику српског стандардног језика одредницу **жаровница** *ж варница, искра* (РСЈ 2011).

¹⁴ „Деминутивни суфикс *-че* у савременом српском језику постао је један од најдоминантнијих деминутивних суфикса, којим се подједнако граде именице од основа именица мушког и женског рода. Овај суфикс је због наглашене територијалне црте изазивао пажњу дијалектолога, али и лингвиста који се интересују за нормирање лексике српског језика“ (Јовановић 2010: 70).

¹⁵ Изведеницама са овим суфиксом се у савременом српском језику именују животиња или човек са особином исказаном у њиховој именичкој или придевској основи, па тако постоје *главоња*, *носоња*, *йрбоња*, *глувоња*, *млакоња*, када је најчешће у питању негативна номинација, а код животиња – *шуйоња*, *сивоња*, *зекоња* итд. „Старији граматичари обавезно су помињали употребу овог суфикса за волове, али такве речи чине само мали део изведеница које су данас у употреби“ (Клајн 2003: 177).

у ПТ речницима означава се крупна и ситна стока чија је боја длаке попут жара – црвена, црвенкаста, боје цигле и сл. Ова образовања настала су од двеју основа – *жар-* и *жер-*, па тако имамо *жарас*, *жарес* и *жаркав* (при чему се у пиротском говору два последња лика срећу као дублети), те *жерав* и *жерес*. Дакле, овде су присутни веома продуктивни придевски суфикси *-ав* и *-аси*, уз уобичајено упрошћавање финалне сугласничке групе *-си*, први „са значењем типичне особине“ (Клајн 2003, 253), а други да означи сличност (Клајн 2003: 273), док је суфикс *-еси* непознат савременом српском језику. Такође присутан суфикс *-кав*, „са значењем приближности“ и недовољно посведочен у стандардном српском језику (Клајн 2003: 255), искоришћен је за градњу придевског лика *жаркав*, који се користи у алтернацији са *жарес* у пиротском говору (2014). Скрећемо пажњу и на црнотравско *жерес*, којим се описује унутрашњи изглед једне сорте кромпира (Црна Трава 2010).

Дозревање трешања именује се у Црној Реци (1993) глаголом *зажаре*, будући да оне тада постају рујне – црвене, док се у Црној Реци (1993) и у Тимоку (2008) глагол *зажари се* употребљава у преносном смислу, када се за некога жели рећи да је поцрвенео у лицу, чему узрок могу бити или повишена телесна температура или знатније узбуђење.

Жар / жеравица

жарје 'жар, угљен' *Кад се гаси жарје, угаљ, кад је мора* ('митолошко зло биће, вештица' – С. М.), *од сира се баје*. (Лесковац 1984)

жар 'жеравица, жишка' *Нема њи жарја* (множина), *мора брем шире[и]* да очистиш ои њеиел, ња шџ да га подложим. (Јабланица 2005)

жар 'жеравица, жишка' *Донеси ми жар с машу да зајалим цигару. рзни ируд и огњило и најраји жар*. (Црна Трава 2010)

жар 'жар' *Жарја је опасна, мож да зајали њојаиуиу*. (Пирот 2014)

Деминутивна образовања

жарче 'жарић' *Додај ми једно жарче, живи бог, да си пријалим цигарче*. (Лесковац 1984)

жарче / *жарчић* дем. од жар *Синко, узни машу, ња ми принеси једн'о жарче да си зајалим лулу*. (Црна Река 1993)

жарчџк дем. од жар *Пази да не њадне неки жарчџк ис кубе*. (Нишка Каменица 2004)

жарчџк дем. и хип. од жар *рма жарчџк још, сигорно је Мирко ложија ноћс*. (Јабланица 2005)

жарчѐ дем. од жар *Па̀дав ӣи с̄и́ринке жарчи́ки и[з] ш̄и́ореӣ,* немóј да заи́алиш ӣеј ш̄умке! (Јабланица 2005)

жарѝк дем. од жар *Ос̄и́ал жарѝк у кубѐ, ӣамън да ӣо̀икладѐм о̀гањ.* (Нишка Каменица 2007)

жарѝк дем. од жар, 'мали жар' (Тимок 2008)

жарчѝк / жарчѐ дем. од жар *С едно́ жарчѐ накла́до о̀гењ.* (Црна Трава 2010)

жарче дем. од жар *Донѐси на де́ду жарче да заи́али цига́ру.* (Врање 2011)

жарченце дем. од жарче *Свѐ угасна́ло, не́ма ни жарченце.* (Врање 2011)

жарѝк дем. од жар (Пирот 2014)

Именичке изведенице

жаро́ња 'крупан румен човек' (Лесковац 1984)

Жѐрка 'бик жераве боје' (Црна Трава 2010)

Придевске речи

жарови́и 'пун жара' *Не куи́уј ова́ј др̀ва, несу́ жарови́и.* (Нишка Каменица 2004)

жѐрав 'који је са пругастим шарама (најчешће о крмачама)' (Јабланица 2005)

жарас 'који је боје жара' *р̀мам жараси́у коби́лу, не́ћу ју и́родавам.* (Нишка Каменица 2007)

жѐрес 'црвенкаст, црвен, жерав' *Коми́ири црногóрци су бе́ли, а кро[з] сре́д жѐреси́и. Заи́ој гу ви́камо Жѐрка, ш̄и́о вој жѐреси́и дла́ка.* (Црна Трава 2010)

жарес, -и́а, -и́о 'који је боје цигле, црвен (о волу)' (Пирот 2014)

жаркав в. жарес *Коза мо́роша је црвѐна, жарка́ва.* (Пирот 2014)

Глаголске речи

зажаре́ (цре́шње) углавном у перфекту *зажаре́ле (цре́шње)* 'заруделе трешње' *Милуи́инова цре́шња и́ред ку́ћу узре́ла, а на́ша руи́аја јо́иш ни́је ни зажаре́ла.* (Црна Река 1993)

зажари́ се 'поцрвенио у лицу (услед температуре у болести)' ... *мо́ра да има ва́иру (= температуру)* (Црна Река 1993)

зажари́ се 'поцрвени у лицу од повишене телесне температуре или од узбуђења' (Тимок 2008)

жара́вица 'жар' Изр.: *Ка́ј да сам на жарави́цу.* ('Јако ми је непријатно.') (Црна Река 1986)

жерáвка 1. 'искра' *Немој жерáвка да ти одлеи́ина чеши́ре, да ги прогори́.* 2. 'жар, жарчић' *Принеси́ на де́ду жерáвку да заи́али цига́ру.* (Црна Трава 2010)

жера́вица 'жеравица; пепео са много жара' (Пирот 2014)

жерáвица 1. 'жар (са врелим пепелом); угарак који се још није угасио' *Заи́рујај с и́еиел и́уја жера́вицу да не угáсне до ју́ице.* 2. 'ужарени предмет; ужарено парче метала' *Угрéје се у́баво желе́зои́о, и ка си́јане жера́вица ти́г га кове́мо.* 3. изр. *и́ече се на (жи́ву) жера́вицу* 'на великој је муци' (Пирот 2014)

У речницима који се везују за ПТ дијалекатску област, значење 'потпалјивати дрва или неко друго гориво; стављати дрва на ватру да горе' лексикализује се архаичним словенским ликом *кладе*,¹⁶ уз напомену да је у југоисточним српским говорима бележен и перфективни глаголски лик *накладе* 'заложи, наложи' (тако и трпни гл. придев *накладен*), при чему је само у *Речнику говора југа Србије* (Враће 2011) забележен префигирани имперфективни лик *заложујем*. Међутим, перфективни вид стандардног глагола *ложии* гласи *заложиии* (*заложим, заложии* итд.), док се у наведеноме примеру срећемо са префигираним глаголским обликом имперфективног вида – *заложујем* м. *ложим*. Свраћамо пажњу и на метафоричку употребу перфективног *накладе* у пиротском говору – 'наљутити; нахушкати, подстаћи клеветањем на мржњу, тучу или свађу' (Пирот 2014), при чему подсећамо на сродне изразе познате савременом језику, попут *иодгреваии* (*свађу, раси́раву*), *иоииириваии* (*сукоб*), као и на фразеологизам *доливаии уље на ваи́ру* – са значењем 'појачавати сукоб; распиривати срџбу' и сл.

Ложити

кладём 'ложим' (Лесковац 1984)

кладё 'ложи ватру' (Нишка Каменица 2004)

кладё 'ложи, ложи ватру' *Ве́ља ои́идё да кладё о́гањ, ел за не́г си се ма́ици радува́ла.* (Тимок 2008)

кладё 'ложи ватру' (Црна Трава 2010)

¹⁶ „Праслав. **klasti* (...) в значении 'раскладывать, располагать', которое лежит в основе всех прочих значений, родственно нем. *laden* 'нагружать' (...)“. У руском постоји *класи́ть* 'полагати, стављати', док у бугарском постоји *кладá* у значењу 'налагати дрва, распалјивати ватру' (поред примарног 'слагати, распоређивати'). За српскохрватски се бележи глагол *класи́ти* са ознаком стар. и његово уобичајено значење 'стављати, слагати', поред кога се наводи и дијал. 'разжигати (костер, огонь)'. Наводи се да материјали за *Ои́иийесловенски лингвисти́чки аи́лас* (Москва 1965) сведоче „неповсеместное, латеральное распространение **klasti* в ю-слав. и его спец. значения 'класьť дрова в огонь', 'класьť корм скоту' и др.“ (ЭССЯ 1983, **klasti*).

заложијем 'ложим (ватру)' Он свако јуи́ро заложије ва́иру. (Врање 2011)

кладе (огањ) 'ложи (ватру)' (Заплање 2013)

кладé 'ложити ватру' (Пирот 2014)

накладé 1. 'заложити ватру' Накладомо кубейшо са-сува дрва. 2. фиг. 'наљутити; нахушкати, подстаћи клеветањем на мржњу, тучу или свађу' Наклала га жена́ша, ња на́риши на бра́ша си да га уи́еи. (Пирот 2014)

У призренско-тимочким говорима се глаголска лексема *гори* користи у основном значењу 'буктети, пламтети (о ватри, огњу)', као и у још два значења која речник стандардног српског језика бележи за лексеми *ва́иру*: 'имати високу телесну температуру' и 'бити изложен великој сунчевој топлоти, пећи се на сунцу' (РСЈ 2011, *горейши*), док значење 'спалити, спржити усијаним гвожђем' (Тимок 2008) није познато нашем стандардном језику. У пиротском говору се у преносном смислу глагол *гори* користи и када се жели означити да неко трпи велику муку или штету (Пирот 2014), у вези са чим подсећамо на широко познат фразеологизам *гори му (шло) под ногама* 'у великој је невољи, у опасности је'. У двама ПТ речницима (Нишка Каменица 2004, Црна Трава 2010) прибележен је и префигирани глаголски лик, тј. повратни глагол *разгори се*, познат и у стандардном језику са значењем 'распламсати се (о ватри)'. Такође, у говорима Врања и околине забележен је пример глаголске деминуције – глаголски лик *горка* у значењу 'горети лагано, слабом пламеном' (Врање 2011).

Именичка образовања настала од глагола *горейши*, а забележена у речницима који доносе лексику са ПТ дијалекатског терена, могу се сврстати у четири групе: 1) именовање народног празника (/ народних празника) који пада у неки од последњих дана месеца јула; 2) именовање највредијих летњих дана, летње припеке и жеге; 3) назив за човека који је варалица / крадљивац; 4) именовање онога што је (било) захваћено ватром и што је нагорело или изгорело. У издвојеној речничкој грађи налази се више примера именичке лексеме *горешњак* са првим трима наведеним значењима; ова лексема изведена је од глаголске основе помоћу проширене суфиксне варијанте суфикса *-њак*, суфигирањем по обрасцу који није представљен у творби речи у нашем савременом језику (где се помињу у неким случајевима само подједнако вероватне интерпретације са *-ак* и *-њак*; уп. Клајн 2003: 35–36). Такође, овде се сврстава и *горешњак* као назив једне врсте вишегодишње зељасте биљке (Тимок 2008). Претпостављамо да су се заправо под истим називом суспекли највредији летњи дани, јулска припека, као семантички шире постављени, и тродневно празновање тзв. *горућих дана* од 26. до 28. јула, који започињу Сабором Светог архангела Гаврила, уз напомену да у неким речничким дефиницијама стоји само да је то дан који се празнује (дани који се празнују) у време великих

летњих врућина.¹⁷ Током ових празничних дана мора се строго поштовати забрана обављања појединих послова, како би се избегло уништавање летине пожарима – они се празнују од *јаљевине*, што је заправо начин заштите од могуће ватрене стихије. У литератури се пак налази, што је већ помињано раније, да се празновањем Свете великомученице Марине, познатије у народу као Огњена Марија, окончава тријада ових празника. Метафоричким преносом значења добијен назив *горешњак* за преваранта, варалицу, па чак и за дете таквог човека – *горешњаче* (Лесковац 1984), или пак за лопова, крадљивца (Јабланица 2005), заснива се на сличности последица које се осећају код ватром или преваром, крађом похараног дома или човека. Четврто наведено значење лексикализује се у ПТ говорима именичким образовањима *горевина* и *горойина*, дакле – изведеницама са суфиксима *-евина* и *-ойина*, при чему подсећамо да за другонаведени суфикс И. Клајн бележи да се њиме „означава траг, резултат или остатак глаголске радње“ (Клајн 2003: 182). Овде се може направити паралела са стандардним образовањима *јаљевина* и *ојекойина*, будући да се дијалекатске лексеме *горевина* и *горойина* могу односити и на простор захваћен ватром, и на остатке онога што није догорело, и на опекутину на човечјем телу – како у ком говору. Такође, лексемом *горевина* се у тимочком крају може именовати и повишена телесна температура (Тимок 2008), а у пиротском крају – и сточна болест, упала вимена (Пирот 2014). Из дијалекатског исказа забележеног у Тимоку (2008) дознаје се и о једноме, лако објашњивом, негативном веровању: на зло ће изаћи ако се ватра на огњишту заложити остацима грађе недогореле након пожара.

У тимочком крају забележен је и прилог *горешко*, којим се означава нешто веома вруће, тј. врело, у вези са чим упућујемо на већ поменуто именовање *Горешњаци*, које се у овоме крају користи да се означе врели, последњи јулски дани (Тимок 2008).

Израз *вајирена жена* широко је познат на српском језичком подручју, али у пиротском говору одредбени сегмент овога израза није настао од именице *вајира* (која се, уосталом, и не користи овде у значењу које има у савременом стандарду и неким другим српским народним говорима), него потиче од глагола *горети* – *горечка жена* (Пирот 2014).

Горети

горий 'горети (дрво, лампа, пећ)' (Свиничани 1984)

разгорј се 'распламса се' *Дувај, да се огањ разгорј*. (Нишка Каменица 2004)

¹⁷ У речничкој грађи има и јединских и множинских облика – *горешњак* и *горешњаци*, а писани су и малим и великим почетним словом.

gori' 1. 'има високу температуру' *Горі веч шірі денá, не знам квó*
че да бóде. 2. 'усијаним гвожђем спаљује, спржава' (Тимок 2008)

*разгорѣ се 'распламса се (ватра)' Сѣг се разгорѣ о҃гењ, кѣд му шѹ-
рим чамѡве шрѣске. (Црна Трава 2010)*

гòрка у дем. значењу: гори. *Тури неко дрвце у кùбе, нека гòрка.*
(Врање 2011)

горѣ 1. 'горети; пламтети' *Огъньаѣ ѿчѣ ўбаво да горѣ*. 2. 'трпети јако зрачење (сунца, ватре)' *Зашиѡ ѡбе горѣише ѡ слнцѣшо, ѡ жѣ-гуѣу?* 3. фиг. 'имати високу телесну температуру' *Главѣнцаѣа му горѣ, водѣше га ѿри дѡкѣура*. 4. фиг. 'трпети велику муку, штету (особа)' *Ти си вѣч горѣл...* (Пирот 2014)

gòri 'спаљивати' ... *gòre* *sas usiĵano želèzo* (за говеда) (Пирот 2014)

Именовање ѱразника и врелих леѱњих дана

горѣшњак 1. 'народни празник великих летњих врућина' *Нѣћу д'н'ске нѣшѣо да рабѣѣм, горѣшњак је*. Према РСАНУ, то је црквени празник летњег Св. Арханђела. 2. фиг. 'преварант' в. *оѣалија Т'ј горѣшњак ће јѣшѣе млѣги да изгорѣ*. (Лесковац 1984)

горешња́че 'дете горешња́ка, варалице' (Лесковац 1984)

горѣшњак 'дан који народ празнује у време највећих летњих жега да не би долазило до пожара' (Нишка Каменица 2004)

Горешњак цркв. 'верски празник летњи св. архангел Гаврило који се светкује 26. јула по новом календару' На Горешњак је собор у Того-чџеце... (Јабланица 2005)

Горешњааци 'дани од 26. до 28. јула. Празнују се од паљевине.'
(Тимок 2008)

Горешњак цркв. 'верски празник који се светкује од 26. до 28. јула'
На Први Горешњак је ѧанађур у Предене и Власоѧинци... (Црна Трѧва
 2010)

горѣшњак – горѣшњаџи 'дан који народ празнује у време највећих летњих жега да не би долазило до пожара' (Пирот 1987)

Горешњак 'верски празник који траје три дана, 26, 27. и 28. јула, кад „све гори“, летњи Св. Арханђел, сматра се да штити од паљевине' *Горешњаци* *и* *сви* *и* *разњују*, од *огањ* се *и* *разњује*. (Пирот 2014)

горѣшњаци (јд. горѣшњак) 'неколико најтоплијих дана средином лета' Одавно су за горѣшњаци имали неки обичаји, а сад се све њих заборавило. (Црна Река 1993)

горѣшњак 1. 'велика врућина, жега, припека' Горї чїни ми се нѣбо
и зѣмља, горѣшњак, а мї собїрамо сѣно у Пискавицу, свѣ смо изгорѣли.

2. фиг. пеј. 'лопов, крадљивац' *Краде брѣ млого, кудѣ љрође свѣ собѣра, горѣшњак.* (Јабланица 2005)

горѣшњак фиг. 'велика врућина, припека' *Горѣшњак се вѣка заѣој шѣо су ѡѣг големѣ врућине.* (Црна Трава 2010)

Осѣале именичке изведенице

горѣшѣина 'оно што је захваћено ватром, што гори' (Јабланица 2005)

горѣвина 1. бол. 'повишена телесна температура, ватра' 2. 'остаци недогореле грађе након пожара' *Горѣвине да се збѣру и да се заѣале, да изгорѣ, злѣ да се с њѣ кладѣ ѡгањ.* (Тимок 2008)

горѣшѣина 'нагорело место на нечему' (Тимок 2008)

горѣшѣина 1. 'оно што гори' *Баздѣ на горѣшѣину...* 2. 'изгорело место' (Црна Трава 2010)

горѣвина / горѣшѣина 1. 'оно што је захватила ватра; место где је нешто горело (шума, усеви, зграда)' *Од ѡградуѣу осѣале сѣмо горѣшѣине.* 2. 'опекотина' *Т'ј белѣга ми је од горѣвину. По снагуѣу му горѣшѣине, закачил га ѡгњѣаѣи.* 3. рет. 'запаљење' *Ка крѣва удѣри на вѣме, ѡѣ је горѣвина, ѣѣала вѣме.* (Пирот 2014)

горѣшњак бот. 'вишегодишња зељаста биљка висока 10–60 cm (...). Цветови плави, ређе ружичасти или бели *Ajuga genevensis* L.' (Тимок 2008)

Прилошке речи

горѣшко 'врело, вруће' (Тимок 2008)

Синѣагмаѣски сѣјеви

горѣчка женѣ изр. 'ватрена жена' *Таја је горѣчка женѣ, ѡгањ. Горѣчка женѣ не исѣдне добрѣ домаћѣца.* (Пирот 2014)

У само неколико ПТ дијалекатских речника, вероватно због извесне рестриктивности спрам лексике која није диференцијална (по своме фонетском лику или семантици) у односу на стандардни српски језик и(ли) друге српске народне говоре, забележени су имперфективно *ѣламѣи* 'горети пламеном, буктати' (Пирот 2014) и перфективно *ѣлане* 'разгори се (за ватру), распламса се' (Тимок 2008, Црна Трава 2010). Даље, од исте основе *ѣлам*- настао је и глагол *ѣламиниѣа*, забележен у црнотравском говору (Црна Трава 2010), а који се користи у значењу 'хвата пламен, почиње да гори' или 'гори слабиим пламеном'. Док глаголски лик *ѣламиниѣаѣи* бележи и речник стандардног српског језика (РСЈ 2011), глагол *ѣламени* (изграђен, за разлику од претходно наведе-

них, од основе *йламен-*) остаје везан за дијалекатски идиом, а у говору Лужнице забележен је само у преносном значењу – ‘чинити да се нечија свађа или сукоб појача’. Такође, у овим су се речницима нашла и нека значења глагола *йламйи* и *йлане* уз која стоји ознака фигуративности, која су притом позната и савременом језику, а она су следећа: ‘разграбити се, распродати се (о роби)’ (Тимок 2008, Црна Трава 2010), ‘завршити посао брзо, без имало одлагања’ (Тимок 2008), ‘бити румен у лицу (као знак младости, доброг здравља)’ (Пирот 2014), ‘зацрвенети се у лицу (као последица велике (не)пријатности)’ (Црна Трава 2010).

Пламтети

йламёни ‘пали, потпаљује, подгрева (свађу)’ (Лужница 1997)

йлане 1. ‘сврши се који посао, сврши се који посао на брзину’ *До йладне йма да йлане ййј њйва* (у жетви, копању и сл.). 2. ‘разграби се, разузме се, распрод се’ (Тимок 2008)

йламйња ‘хвата пламен, почиње да гори, тихо гори’ (Црна Трава 2010)

йлане 1. ‘разгори се’ *Дрва ко баруџи, йлану и зачас изгору*. 2. фиг. ‘нестане, оде, буде продат’ ... *шићер у задругу... йлануљ зачас* 3. фиг. ‘зацрвени се’ *Плануше му образи...* (Црна Трава 2010)

йламйи 1. ‘пламсати; горети уз велики пламен’ 2. фиг. ‘бити зарумењених образа (од младости, здравља)’ *Разигра се, йа ми йламйи образи*. (Пирот 2014)

У свега неколико речника са ПТ дијалекатског подручја забележено је да може да се *џара* ватра, као и да се *џара* по ватри, по огњишту, или по пепелу, односно – да се подстиче ватра да боље гори, а у двама речницима забележен је и свршени вид овога глагола – *џарне*.¹⁸ У врањском говору такође је познат глагол *џара* са поменутим значењем, али он не постоји као посебна одредница у *Речнику говора југа Србије*, већ се тамо налази у реченици-примеру за илустрацију лексеме *жишка*: *Синко, не џарај ђгањ, да ѿе не изгорив жишке* (Врање 2011). Занимљиво је да је у пиротском крају, поред глагола *џара* са значењем ‘разгртати по огњишту да се распали ватра’, забележен и фонетски лик *жара* у

¹⁸ Код П. Скока читамо следеће у вези са етимологијом овог турцизма персијског порекла: *čarka* f (Vuk) = *čarka* (Kosmet) „mali boj“. (...) Denominali *čarkati* = *čarkat* (Kosmet, s objektom *oganj*), *čarkat se* „zadirivati se“ (Kosmet) prema pf. *čarnuti se*, dokazuje da su se oba glagola osjećali kao domaće izvedenice od *čarka* kao deminutiva na -ka od osnove *čar-*. Zbog toga nije čudo što se s tim turcizmom postupalo kao s domaćom onomatopelijom u Kosmetu, i to izmjenom suglasa *č* u *dž*: *džarkat* impf. „dirkati“ prema pf. *džarnut* „gurnuti, dirnuti“ i što je umetnut samoglas *a* u *džarakāt*, -ām impf. „dirkati po ognju“ (Skok 1971, *čarka*).

значању 'превртати жар (у огњишту)' (Пирот 2014), будући да се ватра подстиче да боље гори тако што се преврће жар у огњишту. Преносна значења свршеног видског парњака забележена су у тимочком (Тимок 2008) и црнотравском (Црна Трава 2010) говору: 'испровоцирати, изазвати кога', 'закачити, дирнути кога', 'обости мамузом или петом'. У црнотравском крају (2010) бележи се и деминутивно глаголско образовање *џарка*, а оно се у пиротском крају (Пирот 2014) користи у значењу 'повремено царати ватру', без ознаке субјективне оцене. У црнотравском речнику (2010) налази се и повратни глагол *џарка се*, са већ поменутиим преносним значењем 'зачикавати, провоцирати, изазивати кога', и тако у овоме случају имамо глаголски род као диференцијални знак.

Царати

џарне 1. 'промеша, подстакне ватру' *Царни огњњѣѣ, егѣ се разгорѣѣ*. 2. 'закачи, пипне кога' *Само га малко џарни, да видиш да л че да ѣѣдне*. 3. 'ободе мамузом или петом' 4. 'дирне, увреди кога' *Само ли ме џарнеш, свакако ч да чуѣш од мѣн за ѣѣб*. (Тимок 2008)

џара 'меша, подстиче (ватру, огњиште)' *Коѣ сѣѣѣлно џара ѣѣ огњѣѣѣѣѣ ѣѣ оѣѣѣѣ чури*. (Црна Трава 2010)

џарне 1. 'подстакне ватру' *Сарни ѣѣѣ, егѣ се разгорѣѣ*. 2. 'дирне, изазове кога' (Црна Трава 2010)

џара 'превртати жар (у огњишту)' (Пирот 2014)

џара 2. 'разгртати по огњишту да се распали ватра' *Заѣѣѣѣ ѣѣѣѣѣ џараш огњѣѣѣѣ...* (Пирот 2014)

Деминутивна глаголска образовања

џарка у деминутивном значењу: *цара ... џарка ѣѣ ѣѣѣѣѣ у огњѣѣѣѣѣѣѣѣ* (Црна Трава 2010)

џарка се 'дира се, изазива' *Само се џарка с ѣѣѣѣѣѣѣѣ...* (Црна Трава 2010)

џарка 3. 'повремено царати ватру' (Пирот 2014)

У овоме делу нашега прилога навешћемо неколико пословица у којима је кључна реч – *огањ*, а које је забележио неуморни сакупљач народне лексике Драгољуб Златковић, бележећи кроз протекле деценије и пословице и поређења која је чуо у пиротском говору (Златковић 1988). Свакако, насушна потреба човекова за ватром, једнако као и за водом, те огромна корист коју од ње имамо док је „контролисана“, очитује се у народним изрекама и веровањима, али је у овим примерима очита она друга

страна ватре – присутна опет једнако и код воде, она која изазива код човека страх и потпуну немоћ коју осећа пред ватреном стихијом: „Човеков став према ватри дубоко је амбивалентан, он се ње боји, с једне стране, али јој се диви и поштује је, с друге. Отуд је и мистична природа ватре, како то показују религија, митови, обичаји, обреди и снови, двосмислена. Једна је божанска, благошворна природа ватре која човеку пружа заштиту, топлину и светлост; она која ствара и одржава живот. (...) Друга, негативна њена природа јесте њена демонска, разорна, стихијска енергија, која гуши, прожиде и уништава“ (Требјешанин 1990: 412, 437).

У чак три од пет издвојених пословица о огњу помиње се слама као својеврстан опозит њему, па у вези са том чињеницом свраћамо пажњу на овај податак као важан у концептуализацији појма *огањ* / *вајра* у свести носилаца народних говора, додајући да „показатељ устаљености особине (стереотипне особине – нап. С. М.) јесте и њено понављање у фолклорним текстовима који су репродуковани, понављани, клиширани“, те да на том плану „посебну вредност имају пословице као минимални текстови и истовремено јединице речника“ (Бартмињски 2011: 104).

Огањ и вода су курве.

Огњњати гори ли, бегај насад.

Огањ и слама заједо не живе.

Огањ и слама заједо не може (да буду)!

Огањ се не гаси сас сламу него сас воду. (Златковић 1988: 423)

Надаље ћемо дати податке који су добијени као резултат рада на пословима лингвистичке географије и који се, као такви, налазе на лингвогеографским картама, а који су од посебног значаја за нашу тему и за призренско-тимочки дијалекатски терен.

Српски дијалектолошки атлас. У великој већини од 137 испитаних ПТ пунктова (тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски и призренско-јужноморавски дијалекат – пунктови у којима је попуњен упитник за други лексички том), на питање Nsg *вајра* добијен је одговор *огањ* / *огњ* / *огењ*, док се у око десет процената бележе паралелни ликови *огањ* и *вајра*, при чему је *огањ* увек првозабележени лик, а *вајра* се свакако може означити као новија лексема.¹⁹ У Свиници и код Карашевака у селима Равник, Водник и Јабалче, на територији

¹⁹ Подаци се налазе у грађи која је део архива Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ и која је сакупљана, у ранијем периоду, од стране сарадника Одбора и, у новијем периоду, од стране сарадника на пројекту *Дијалектолошка испитивања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а чији је носилац Институт за

Румуније, имамо уникатну лексему *îróseî*, тј. *îrósiî* / *îróseî*. У вези са последње наведеним треба подсетити на чињеницу да периферијски и од матице изоловани говори и на плану лексике познају и иновације и архаизме, попут именичке лексеме *îrosiî* (и сродних фонетских ликовна) за ватру / огањ, или попут глаголске лексеме *кладем* са значењем 'ложити, потпаљивати ватру, огањ'. М. Радан каже: „Будући да се *огањ* или *вайра* као појаве јављају у самом освиту људске цивилизације, немогуће је претпоставити да их Карашевци нису познавали и за бар једну од њих назив имали те су због тога требали да измисле свој назив. Осим тога (...) у својим говорима имају бројне изведенице од огања“ (нпр. *огњишије*, *огњило*, *огњица*, а постоји и *вайраљ* – нап. С. М.), и даје могуће тумачење малопре поменуте уникатности: „Веома је чудно што, ако већ немају у својим говорима *вайру* и *огањ* (премда имају изведенице од *огања*!), Карашевци нису позајмили лексему за ту реалију од Румуна са којима вековима живе у непосредном додиру а, у извесним моментима изгледа да се може говорити и о суживоту, и од којих су током векова позајмили велики број лексема. Додуше, чувени румунски слаvista, Емил Петровић, сматра да је лексема *îrósiî* (< стсл. **îросѣи*) калк према рум. бан. *lumină* „ватра“ [Petrović 1935: 21, 116], могућност коју сасвим не искључујемо, али треба допустити и другу могућност, наиме, да је *îrósiî* карашевска лексичка творевина, те да су је банатски Румуни калкирали од Карашевака, односно од Словена који су у раном средњем веку били у већем броју у Банату. И у једном и у другом случају, највероватније је ова лексема настала у раном средњем веку када је на овим просторима прихваћено хришћанство, а ову тврдњу темељимо на обичају који постоји код Румуна (као и код Грка) да у ноћи Васкрса иду у цркву да преузму *îасху* и *свејлоси* (...). Имајући у виду чињеницу да су Карашевци првобитно били православне вере или да су бар извесно време припадали православљу [Radan 2000: 32–43], не искључујемо могућност да је карашевски *îrósiî* / *îrósviî* или *îrósvēi* настао у том контексту“ (Радан 2007: 433–434).

Ойшијекарџајски дијалектолошки аџлас. Још С. Тројановић у већ помињаној капиталној етнолошкој студији о ватри напомиње да је реч *вайра* раширена у карпатским областима и даје преглед њеног значења по словенским језицима и неким дијалектима (Тројановић 1990: 357–372). Лексема *огањ* простире се на карти С. Тројановића по читавој призренско-тимочкој области, потом и у највећем делу говора косовско-ресавске и смедеревско-вршачке области, као и на теренима Македоније и Бугарске (Тројановић 1990: 376–377). У вези са поменутима областима

и са карпатизмима треба имати у виду и следеће: „Ако се, међутим, зна да су од XIV века, пред налетом Османлија, temeljito изменjene i jezička i etnička slika jugoslovenskog dela Balkana, postaće jasniji i uzroci pomeranja karpatskih izoglosa od jugoistoka prema severu i sverozapadu“. Тако, „izgleda da su, pri tom, najdublje promene zahvatile jug i jugoistok srpskohrvatskog terena, dakle upravo one oblasti koje su prve potpale pod tursku vlast, tako da su tamo jače zatrveni i neki tragovi karpatske leksike, kojih sada tamo ili uopšte nema ili se sreću jedino u onomastici“. Међу такве појаве спада и лексема *ваїпра*, која се обично „smatra tipičnim karpatizmom, mada se mesto nje na južnim prostorima srpskohrvatskog jezika, i to skoro dosledno, sreće ogaњ“ (Petrović 1980: 71).

О значају лексема *огањ* / *ваїпра* за традицијску културу на овим просторима говори управо то што се у првом тому *Ойшійекарїаїског дијалектолошког аїласа* нашло (чак) пет питања везаних за овај појам: карта 55 'место в печи, где горит огонь, очаг' (стр. 140–141); карта 56 'огонь (общее название)' (стр. 142–143); 57 *vatra (стр. 144–145); карта 58 *vatr- (стр. 146–147); карта 59 'место в поле, где горел костер' (стр. 148–149) (ОКДА 1989). Српски пунктови ОКДА који су за ову прилику у сфери нашега интересовања јесу Првонек (203), Топли Дол (204) и Калетинац (205), и у њима имамо забележене следеће одговоре који су важни за тему овога прилога: карта 55 – *їреклáдник* (203), *огњишїе* (205); карта 56 – *óгањ* (203, 204), *ваїпра*, *огъњ* (205); карта 57 – *ваїпра* (205); карта 58 – *ваїпраљ* (205); 59 – *їалéвина* (204), *ваїрїишїе* (205). Свакако су *огањ* (/ *огъњ*) и *огњишїе* традицијске лексема, док је номинција *ваїпра* новија, али су неке изведенице од ње уобичајене. Занимљиво је именовање *їрекладник* за огњиште – засновано на архаичном глаголу *кладе* 'ложи (ватру)', уобичајеном у ПТ говорима, које је забележено у Првонеку код Врања (в. *заложујем* у Врање 2011). Важно је овде додати и податак да се у ОКДА пунктовима 206–210, на територији Републике Македоније, на картама 55 и 56 налазе лексема *огнишїе* и *оган* (према сводном регистру, те посебне фонетизме овде не дајемо).

Ойшїесловенски лингвистички аїлас. У вези са лексемама *огањ* и *ваїпра* имамо следећи поглед са становишта типологије ареала архаизама и иновација – и њега подржава ситуација која се очитује из ПТ грађе представљене у овом тексту: растакање ареала лексема са општесловенском распрострањеношћу среће се и у центру заједнице *terra Slavia* и у говорима на њеној периферији, „причем често на југо-истоке јужнословјанског континуума, так как именно в болгарских и македонских диалектах нередко наблюдается либо сужение ареала лексем, имеющих широкое распространение на остальной территории Славии, либо вообще их отсутствие“ (Вендина 2014: 39). Напоредо са поменутиим ограничењима која се јављају у локализацији појединих лексема

на словенској језичкој територији, дакле – у виду локално ограничених лексичких ареала, „история славянских диалектов свидетельствует о том, что их эволюция постоянно сопровождалась рождением новых лексем, которые вступали в отношения конкуренции с древними лексемами“ (Вендина 2014: 3423–343). Потврда реченога су управо лексеме *огањ* и *вайра*, а лексема **ogn-ъ* представљена је на карти №3, коју је израдила Љ. Е. Калњин, у публикацији *Пятой выйуск фонетико-грамматической серии „Рефлексы *o“ Общеславянского лингвистического атласа* (Москва 2008: 30–31).

Огњиште и Огњена Марија – могући будући реликти

Преглед основних лексичких средстава која се у призренско-тимочким говорима користе да се изразе појмови ватре и њеног одржавања, дат у претходном делу нашег текста, дозвољава нам да изведемо неколико закључних напомена.

Најпре, у призренско-тимочким говорима се лексема *огањ* – општесловенска и прасловенска реч за ватру – користи у ономе основном значењу које речник стандардног српског језика бележи за лексему *вайра*. Сходно томе, највећи је број изведеница којима је у основи реч *огањ*, али се и на призренско-тимочком терену, не баш очекивано, редовно чује *вайраљ* као име за алатку, лопатицу за узимање жара. Значајно је то да је на овоме терену сачувана архаична словенска глаголска лексема *кладе* у значењу 'ложити (ватру)'. Вредан пажње је и податак да је од глагола *горейти* (одн. *гори* на ПТ терену) изведено *Горешњак* – као име верског празника који пада у последња три јулска дана и чијим се светковањем народ штити од паљевине, тј. *горешњак* – као име за дан током лета када влада велика припека, при чему је у дефиницијама видљиво мешање значења општег и спецификованог назива. Такође, склоност ка деминуцији је изодавна уочена и описана одлика призренско-тимочких говора, али је значајно указати на то да је у дијалекатским речницима забележен велики број деминутивних образовања чак и од именица као што су *огањ*, *жар*, *йламен*, па тако имамо *огањчък*, *огењче*, *огњич*, *жарче*, *жарчък*, *йламик* итд.

Када је у питању хронологија смене различитих именовања истога појма, важно је навести да је – по А. Ломи – реч *вайра* већ „од средњег века на знатном делу с.-х. језичке територије потисла реч *огањ*, која се у савременом језику осећа као застарела и песничка“ (ПЕРСЈ, *вайра*). Важан нам је у том смислу, такође, и занимљив навод С. Тројановића из 1930. године: „Свако се може и из искуства лако уверити да реч *вайра* стално продире (...), и још јаче у зетско-сјеничане, у косовско-моравце, средњо-штокавце и староштокавце. Мени изгледа да ће штавише реч ватра временом реч *огањ* сасвим истиснути. Словенци

се најчвршће држе *огња*, јер ни у једном њихову речнику нема ни трага о ватри“ (Тројановић 1990: 357). Међутим, као што закључујемо по грађи сакупљаној у призренско-тимочким говорима током читаве друге половине прошлога века, па све до најновијег времена, огањ не уступа тако брзо пред ватром, бар не онако брзо како се, чини се, мислило и очекивало, но свакако ће *ваџра* пре или касније „прогутати“ не само *огањ* него и *огњило*, *ожег*, па и сам *ваџраљ*. Наиме, традиционална лексика која се односи на ватру, огњиште и предмете којима се послује око огњишта ушла је и у руралним срединама, поготово код средње и млађе генерације, у пасивни лексички фонд услед цивилизацијских, првенствено технолошких промена које су у другој половини прошлог века у потпуности опхрвале српско село, што значи да ће у скорој будућности она сва понети ознаку архаичности. По обрасцу „увода у заборав“, који смо установили у једном раније објављеном етнодијалектолошком прилогу, дешава се следеће: може претрајати реалија уз нестанак терминолошке ознаке, потом могу општи, неспецификовани називи преузети улогу некада познатих специфичних имена, и може се уочити несигурност говорника на релацији реалија – номинација. Ипак, верујемо да ће се и у некој даљој будућности чути барем две лексеме из лексичког поља овом приликом представљеног: *огњишће* – као друго име за родну кућу или завичај, што ће сведочити о особитом значају огњишта у нашој традиционалној култури, и *Огњена Марија* – као име женског свеца и, истовремено, празника, што ће сведочити о умећу поштовања као једноме од темеља човечности.

Извори

- Врање 2011: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање: Аурора.
- Заплање 2013: Видоје Цветановић, *Речник зайлањског говора*, Гацин Хан: Народна библиотека „Бранко Миљковић“.
- Златковић 1988: Драгољуб Златковић, „Пословице и поређења у пиротском говору“, *Српски дијалектолошки зборник XXXIV*, Београд, 341–683.
- Јабланица 2005: Радмила Жугић, „Речник говора јабланичког краја“, *Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд.
- Лесковац 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Књига 32, Лесковац.
- Лужница 1997: Драгослав Манић Форски, *Лужнички речник*, Бабушница: Дом културе.
- Нишка Каменица 2004: Властимир Јовановић, „Речник села Каменице код Ниша“, *Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд, 313–688.
- Нишка Каменица 2007: Властимир Јовановић, „Додатак Речнику села Каменице код Ниша“, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд, 403–520.
- Пирот 1987: Новица Живковић, *Речник џиројског говора*, Библиотека „Културна баштина“, Књига II, Пирот: Музеј Понишавља.
- Пирот 2014: Драгољуб Златковић, *Речник џиројског говора, Том I (А–Њ), Том II (О–Ш)*, Београд: Службени гласник.

- Свиничани 1984: Миле Томић, „Говор Свиничана“, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд, 7–265.
- Тимок 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4.
- Тимок 2014: Љубиша Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*, Неготин.
- Црна Река 1986: Миодраг Марковић, „Речник народног говора у Црној Реци“, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, Београд, 243–500.
- Црна Река 1993: Миодраг Марковић, „Речник народног говора у Црној Реци“, *Српски дијалектолошки зборник* XXXIX, Београд, 149–398.
- Црна Трава 2010: Радосав Стојановић, „Црнотравски речник“, *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд.

Литература

- Бандић 1991: Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 њојмова*, Београд: Нолит.
- Бартмињски 2011: Јежи Бартмињски, *Језик – слика – светљ. Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.
- Вендина 2014: Т. И. Вендина, *Типологија лексических ареалов Славии*, Москва – Санкт-Петербург: РАН, Институт славяноведения.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 9.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, II део – Суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- ОКДА 1989: *Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 1, Кишинев: МРК ОКДА, Институт языка и литературы Академии наук молдавской ССР.
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика* (у рукопису).
- Радан 2007: Михај Н. Радан, „Терминологија ватре у говорима Карашевака“, *Probleme de filologie slavă* XV, 429–442.
- Радовановић и Аксић: 2015: Драгана Радовановић и Нина Аксић, „Терминологија куће и покућства у Вуковом Рјечнику (1852)“, у: *Српски језик – од Вука до данас*, Крагујевац: ФИЛУМ, 171–177.
- РСЈ 2011: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- СМ 2001: *Словенска митологија, Енциклопедијски речник*, (Редактори: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Beograd: Zepter Book World.
- СМР 1998: *Српски митолошки речник*, Ш. Кулишић / П. Ж. Петровић / Н. Пантелић, (Друго допуњено издање), Београд: Етнографски институт САНУ.
- Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.
- Тројановић 1990: Сима Тројановић, *Вайра у обичајима и живоју српског народа*, Библиотека Баштина 34, Београд: Просвета.
- Требјешанин 1990: Жарко Требјешанин, „Култ и симболика ватре у митологији и религији Срба“, у: *Вайра у обичајима и живоју српског народа*, Библиотека Баштина 34, Београд: Просвета, 405–441.
- ЭССЯ 1983: *Этимологический словарь славянских языков*, Выпуск 9 (*jъz – *kleпъje), Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка.
- Petrović 1980: Dragoljub Petrović, „Srpskohrvatski jezik i Opštəkarpatski dijalektološki atlas“, *Zbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica, Ročník XXX*, 195–199 (сепарат).

Skok 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva, A – J, Zagreb: JAZU.

Sofija Miloradović

OGANJ, ŽIŠKA, OŽEG, ŽAR (FIRE, EMBER, POKER, GLOWING COAL)
AND MORE THINGS REGARDING FIRE
IN THE PRIZREN-TIMOK DIALECT DICTIONARIES

S u m m a r y

Based on the material from thirteen dialect dictionaries containing material from the Prizren-Timok dialect area, we show that the concept of fire (*vatra* or *oganj*) as a phenomenon worthy of particular respect, one of the four fundamental elements of nature, together with earth, water and air, is alive and recognizable in the traditional consciousness, customs, and beliefs. The corpus for this text was created on the basis of the lexical material from the aforementioned dictionaries regarding the following entries: *oganj/vatra* (fire), *vatralj/ožeg* (poker), *ognjilo* (firesteel), *žiška* (ember), *plamen* (flame), *žar, žeravica* (glowing coal), *gori* (burn), *(na)klade/loži* (stoke), *džara* (poke), and various nominal, adjectival and verb lexemes gathered around these source words, which are found in many semantic-morphological series, representing important linguistic segments in the manner the speakers of those vernaculars conceptualize the notion *vatra/oganj* (fire). Citing the concise statement of Prof. Nedeljko Bogdanović that “the folklife has its own linguistic expression”, in this paper we aimed to reaffirm that it is precisely *the linguistic expression* that bears witness to what is (was) important in the life of a community.

Keywords: Prizren-Timok vernaculars, dialect dictionaries, *oganj/vatra* (fire), vocabulary related to fire, semantic-morphological series